

XUSUSIYLASHTIRISH JARAYONINING MIKROIQTISODIY TAHLILI

i.f.d Shermuxamedov B.U

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

Xudoyberganov Imomboy

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada xususiylashtirish jarayonining mikroiqtisodiy asoslari, uning iqtisodiyotda resurslardan samarali foydalanish, raqobatni kuchaytirish va korxonalar faoliyatini bozor talablariga moslashtirishdagi roli tahlil qilingan. Xususiylashtirishning bozor iqtisodiyotiga o'tish jarayonidagi o'rni, uning ijobiy natijalari hamda ayrim cheklovchi omillari yoritilgan. O'zbekiston misolida xususiy sektor ulushining o'sishi, ishlab chiqarish samaradorligi va tadbirkorlik faolligi o'rtasidagi bog'liqlik amaliy jihatdan tahlil qilingan. Maqola xususiylashtirishning nazariy va amaliy asoslarini umumlashtirib, mikroiqtisodiy nuqtai nazardan tahliliy xulosalar beradi.

Kalit so'zlar: xususiylashtirish, mikroiqtisodiyot, bozor mexanizmi, raqobat, samaradorlik, mulkchilik, ishlab chiqarish.

МИКРОЭКОНОМИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПРОЦЕССА ПРИВАТИЗАЦИИ

и.ф.д Шермухамедов .Б.У

Ташкентский государственный экономический университет

Худойберганов Имомбой

Ташкентский государственный экономический университет

Аннотация: В статье рассматриваются микроэкономические основы процесса приватизации, его влияние на эффективное использование

ресурсов, развитие конкуренции и адаптацию предприятий к рыночным требованиям. Раскрыта роль приватизации в переходе к рыночной экономике, а также положительные результаты и существующие ограничения данного процесса. На примере Узбекистана проведен анализ роста доли частного сектора, эффективности производства и предпринимательской активности. Статья обобщает теоретические и практические аспекты приватизации с микроэкономической точки зрения.

Ключевые слова: приватизация, микроэкономика, рыночный механизм, конкуренция, эффективность, собственность, производство.

MICROECONOMIC ANALYSIS OF THE PRIVATIZATION PROCESS

DSc prof. Shermukhamedov .B.U

Tashkent State University of Economics

Xudoyberganov Imomboy

Tashkent state university of economy

Abstract: This article examines the microeconomic foundations of the privatization process, focusing on its impact on resource efficiency, competition, and the adaptation of enterprises to market conditions. The study highlights the role of privatization in the transition to a market economy, its positive outcomes, and existing limitations. Using the example of Uzbekistan, the paper analyzes the growth of the private sector, production efficiency, and entrepreneurial activity. The article summarizes the theoretical and practical aspects of privatization from a microeconomic perspective.

Keywords: privatization, microeconomics, market mechanism, competition, efficiency, ownership, production.

Kirish

Bozor iqtisodiyotiga o'tish davrida xususiylashtirish eng muhim iqtisodiy islohotlardan biri bo'lib, u davlat tasarrufidagi mulkni xususiy sektorga o'tkazish orqali iqtisodiyotda yangi samaradorlik mexanizmlarini yaratadi. Xususiylashtirishning bosh maqsadi – iqtisodiy faoliyatni erkinlashtirish, raqobatni kuchaytirish va korxonalar faoliyatini bozor tamoyillariga moslashtirishdan iboratdir. Mikroiqtisodiy darajada bu jarayon ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi, resurslardan oqilona foydalanish imkonini beradi va foydani ko'paytirishga xizmat qiladi. Xususiy korxona o'z foydasi uchun javobgar bo'lgani sababli, xarajatlarni kamaytirish, texnologiyani yangilash va mehnat unumdorligini oshirishga intiladi. Natijada, bozor mexanizmi tabiiy shaklda ishlay boshlaydi, raqobat muhitida narx signallari resurslarning eng samarali taqsimotini ta'minlaydi. O'zbekiston mustaqillikka erishgach, 1990-yillardan boshlab xususiylashtirish bosqichma-bosqich amalga oshirildi. Dastlab kichik korxonalar va xizmat ko'rsatish tarmoqlari xususiylashtirildi, keyinchalik yirik sanoat va transport sohalari ham ushbu jarayonga qo'shildi. Bu o'zgarishlar natijasida xususiy sektor iqtisodiyotning yetakchi kuchiga aylandi, yangi ish o'rinlari yaratildi, investitsiya faolligi ortdi. Shunga qaramay, ayrim sohalarda xususiylashtirish kutilgan natijalarni bermadi. Bunga nazorat mexanizmlarining sustligi, ayrim aktivlarning adolatsiz taqsimlanishi va raqobat muhitining yetarlicha shakllanmaganligi sabab bo'ldi. Shu bois, xususiylashtirishni nafaqat iqtisodiy, balki institutsional asosda ham takomillashtirish zarur. Bugungi kunda O'zbekiston iqtisodiyotida xususiylashtirish yangi bosqichga o'tmoqda. “Yangi O'zbekiston – 2030” strategiyasi doirasida davlat ishtirokidagi korxonalarni optimallashtirish, xususiy sektor ulushini oshirish va raqobat muhitini kuchaytirish asosiy yo'nalishlardan biri sifatida belgilangan. Umuman olganda, xususiylashtirish jarayoni iqtisodiyotning mikro darajasida ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi, tadbirkorlikni rivojlantiradi va bozor mexanizmlarini

mustahkamlaydi. Shu sababli bu jarayonni mikroiqtisodiy tahlil qilish uning amaliy natijalari va istiqbollarini yanada chuqurroq anglash imkonini beradi.

Adabiyotlar sharhi

Xususiylashtirish jarayoni bo'yicha ko'plab iqtisodchilar tadqiqotlar olib borgan. Ularning asarlari ushbu mavzuning nazariy asoslarini chuqur yoritib beradi. Klassik iqtisodchi **Adam Smit**¹ o'zining *"Millatlar boyligi"* asarida xususiy mulkning iqtisodiy faollikni rag'batlantiruvchi asosiy omil ekanligini ta'kidlaydi. Uning "ko'rinmas qo'l" nazariyasiga ko'ra, har bir tadbirkor o'z manfaatini ko'zlagan holda butun jamiyat foydasiga xizmat qiladi. Bu g'oya keyinchalik xususiylashtirishning iqtisodiy mohiyatini tushunishda nazariy asos bo'lib xizmat qildi. **Jozef Stiglitz** esa *"Economics of the Public Sector"* nomli asarida xususiylashtirish davlat iqtisodiyotining samaradorligini oshiradi, biroq u nazorat va tartibga solish mexanizmlaridan holi bo'lsa, ijtimoiy tengsizlik va monopoliyaga olib kelishi mumkinligini qayd etadi. O'zbekistonlik iqtisodchi **B. Xo'jayev** esa o'z tadqiqotlarida mamlakatda olib borilgan xususiylashtirish jarayonlari natijasida kichik biznesning rivojlanishi, ish o'rinlarining ortishi va bozor munosabatlarining shakllanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatganini ta'kidlaydi. Shu bilan birga, u ayrim yirik korxonalarda boshqaruv tizimi yetarlicha samarali ishlamaganini ham eslatib o'tadi. Umuman olganda, ushbu manbalar xususiylashtirishning mikroiqtisodiy ahamiyatini tasdiqlaydi — u iqtisodiyotda raqobatni kuchaytiradi, ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi va resurslardan oqilona foydalanish imkonini beradi.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur maqolani tayyorlash jarayonida xususiylashtirish jarayonining mikroiqtisodiy jihatlarini o'rganish uchun bir nechta ilmiy-uslubiy yondashuvlardan foydalanildi. Asosiy maqsad – xususiylashtirishning iqtisodiy

¹ https://uz.wikipedia.org/wiki/Adam_Smith

samaradorligini nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilish, uning korxonalar faoliyatiga ta'sirini aniqlashdan iborat bo'ldi.

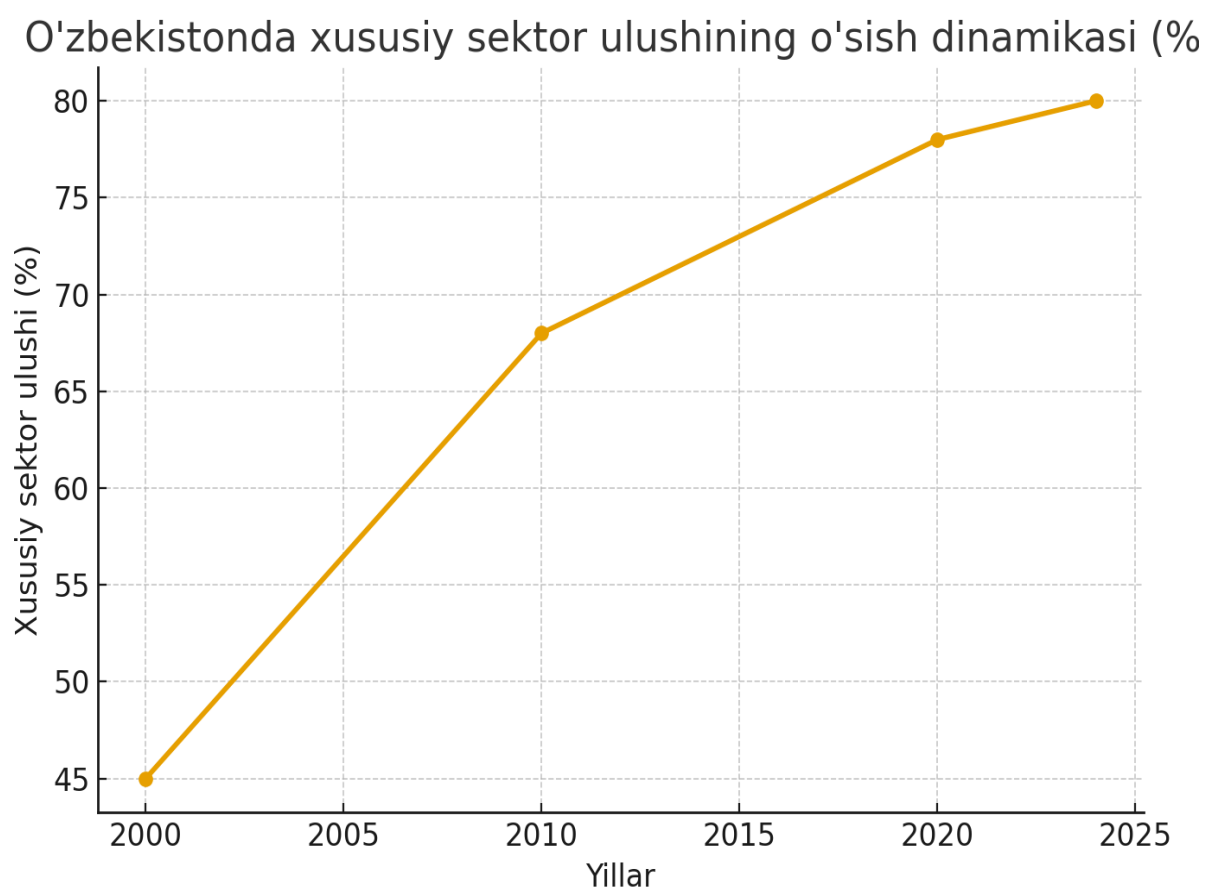
Birinchidan, **nazariy tahlil usuli** qo'llanildi. Bu usul orqali A. Smit, J. Stiglitz va B. Xo'jayevlarning asarlari o'rganilib, xususiylashtirishning mohiyati, maqsadi va mikroiqtisodiy ahamiyati tahlil qilindi. Ularning g'oyalari asosida xususiylashtirishning bozor mexanizmidagi o'rni va iqtisodiy rag'batlarga ta'siri umumlashtirildi. Ikkinchidan, **qiyosiy tahlil usulidan** foydalanildi. O'zbekiston tajribasi Sharqiy Yevropa davlatlaridagi xususiylashtirish jarayonlari bilan solishtirilib, o'xshash va farqli jihatlar aniqlangan. Bu orqali mamlakatimizda amalga oshirilgan islohotlarning o'ziga xos xususiyatlari belgilab olindi. Uchinchidan, **statistik tahlil usuli** asosida Davlat statistika qo'mitasi va ochiq manbalardan olingan ma'lumotlar o'rganildi. Jumladan, xususiy sektor ulushi, ishlab chiqarish hajmi, yangi korxonalar soni va ish o'rinlari o'sish dinamikasi tahlil qilindi. Ushbu ko'rsatkichlar xususiylashtirishning amaliy natijalarini baholash imkonini berdi. Shuningdek, **mantiqiy umumlashtirish usuli** yordamida nazariy manbalar, tahlillar va statistik ma'lumotlar bir tizimga keltirildi. Olingan natijalar asosida xususiylashtirishning ijobiy jihatlari bilan bir qatorda, mavjud kamchiliklar ham baholandi. Umuman olganda, maqolada qo'llangan metodologiya xususiylashtirishning mikroiqtisodiy ta'sirini har tomonlama o'rganish, ilmiy asoslangan xulosalar chiqarish va amaliy takliflar ishlab chiqish imkonini berdi.

Tahlil va natijalar muhokamasi

O'zbekiston iqtisodiyotida xususiylashtirish jarayoni mustaqillikning dastlabki yillaridan boshlab bosqichma-bosqich amalga oshirildi. Dastlab kichik korxonalar, xizmat ko'rsatish obyektlari va savdo tarmoqlari xususiylashtirildi, keyinchalik esa yirik sanoat korxonalari, transport va ishlab chiqarish sohalari ham ushbu jarayonga jalb etildi. Bu bosqichli yondashuv iqtisodiy barqarorlikni saqlagan holda, xususiy sektorning shakllanishiga imkon berdi. Mikroiqtisodiy

nuqtai nazardan qaralganda, xususiylashtirish korxonalarda ichki samaradorlikni oshirdi. Xususiy sektor vakillari ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirishga, mehnat unumdorligini oshirishga va foydani ko'paytirishga intila boshladi. Ko'plab korxonalar bozor talablari asosida yangicha boshqaruv usullarini joriy qildi, bu esa raqobatni kuchaytirishga olib keldi. Masalan, ilgari davlat tasarrufida bo'lgan ba'zi oziq-ovqat, to'qimachilik va qurilish korxonalari xususiylashtirilgach, mahsulot hajmini 2–3 baravarga oshirishga muvaffaq bo'lgan. Xususiylashtirish natijasida korxonalarning foyda olish motivi kuchaydi. Mulkdor o'z mablag'ini saqlab qolish va ko'paytirish uchun xarajatlarni tahlil qiladi, resurslardan tejamkorlik bilan foydalanadi, yangi texnologiyalarni joriy etadi. Bu esa iqtisodiy samaradorlikning ortishiga olib keladi. Ayni paytda, bozor mexanizmi orqali raqobat muhitining shakllanishi iste'molchilar uchun ham ijobiy natijalar berdi — mahsulot sifati yaxshilandi, narxlar asta-sekin barqarorlashdi va tanlov imkoniyatlari kengaydi. Biroq xususiylashtirish jarayoni har doim ham silliq kechmagan. Ayrim yirik korxonalarda boshqaruv tajribasining yetishmasligi, aktivlarning past baholanishi va moliyaviy shaffoflikning yo'qligi sababli samaradorlik kutilgan darajada oshmagan. Ba'zi holatlarda xususiylashtirilgan korxonalar faoliyati qisqa muddatda to'xtagan yoki bozordagi raqobatga bardosh bera olmagan. Shu bois, iqtisodiy natijalar faqat mulk shakliga emas, balki boshqaruv sifati va institutlar rivojiga ham bog'liq ekanligi ko'rinadi. So'nggi yillarda mamlakatda xususiylashtirish jarayoni yangi bosqichga o'tmoqda. “Yangi O'zbekiston – 2030” strategiyasi doirasida davlat ishtirokidagi yirik korxonalarni bosqichma-bosqich xususiy sektorga o'tkazish, ularni xalqaro standartlar asosida boshqarish tizimiga o'tkazish ishlari olib borilmoqda. Bu yondashuv xususiylashtirishni nafaqat mulk shaklini o'zgartirish vositasi, balki iqtisodiy rivojlanishni jadallashtiruvchi mexanizm sifatida ko'rishga imkon beradi. Xususiy sektorning o'sishi bilan birga, yangi ish o'rinlari ham yaratildi. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, 2015–2024-yillar davomida mamlakatda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari soni qariyb ikki baravarga oshgan. Shu jarayonda ishlab chiqarish hajmi, eksport imkoniyatlari va soliq tushumlari ham sezilarli

darajada ortgan. Umuman olganda, xususiylashtirish jarayoni O'zbekiston iqtisodiyotining mikro darajasida ijobiy natijalar bermoqda. U raqobatni kuchaytirib, korxonalar faoliyatini samaradorlikka yo'naltirdi, resurslardan oqilona foydalanish imkonini yaratdi. Shu bilan birga, ayrim muammolar – boshqaruv tajribasining yetishmasligi, moliyaviy shaffoflik va raqobatni rivojlantirishdagi kamchiliklar – hali ham yechimini kutmoqda. Shunday bo'lsa-da, amalga oshirilayotgan iqtisodiy siyosat va islohotlar bu jarayonni yanada takomillashtirishga, xususiy sektorni iqtisodiy taraqqiyotning bosh harakatlantiruvchi kuchiga aylantirishga xizmat qilmoqda.

Davlat statistika² qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, 2000-yilda O'zbekiston yalpi ichki mahsulotida xususiy sektorning ulushi 45 foiz atrofida bo'lgan. 2010-yilda bu ko'rsatkich 68 foizga, 2020-yilda esa 78 foizga yetgan. 2024-yil holatiga

² <https://stat.uz/uz/>

kelib, mamlakat iqtisodiyotining 80 foizdan ortig'i xususiy sektor hissasiga to'g'ri kelmoqda. Bu o'zgarishlar xususiylashtirish jarayonining real natijasini yaqqol ifodalaydi.

Xulosa va takliflar

Yuqoridagi tahlillar asosida shuni aytish mumkinki, xususiylashtirish iqtisodiyotning mikro darajasida samaradorlikni oshiruvchi eng muhim islohotlardan biridir. U korxonalarni bozor mexanizmlariga moslashtiradi, raqobatni kuchaytiradi va resurslardan oqilona foydalanish imkonini yaratadi. Xususiylashtirish natijasida ishlab chiqarish xarajatlari kamayadi, foyda olish motivi kuchayadi va mehnat unumdorligi oshadi. O'zbekiston tajribasi shuni ko'rsatmoqdaki, xususiy sektor ulushi yildan-yilga ortib bormoqda. Kichik biznes va tadbirkorlik sohasida yangi imkoniyatlar yaratildi, mahalliy ishlab chiqaruvchilar faoliyati kengaydi. Shu bilan birga, ayrim tarmoqlarda boshqaruv tajribasining yetishmasligi, moliyaviy shaffoflikning pastligi va raqobat muhitining to'liq shakllanmaganligi hali ham dolzarb masalalar bo'lib qolmoqda.

Kelgusida xususiylashtirish jarayonining samaradorligini oshirish uchun quyidagi **takliflarni** ilgari surish mumkin:

1. **Raqobat muhitini mustahkamlash.** Bozorni monopoliyadan xoli qilish, yangi xususiy korxonalar faoliyatini qo'llab-quvvatlash va sog'lom raqobatni rivojlantirish zarur.
2. **Boshqaruv tizimini takomillashtirish.** Xususiylashtirilgan korxonalarda korporativ boshqaruv, ichki audit va nazorat mexanizmlarini kuchaytirish lozim.
3. **Shaffoflikni ta'minlash.** Mulkni sotish jarayonlarini ochiq elektron platformalar orqali amalga oshirish, korrupsiyaviy holatlarning oldini olish kerak.
4. **Soliq va kredit imtiyozlarini kengaytirish.** Xususiy sektor faoliyatini rag'batlantirish uchun imtiyozli kreditlar, soddalashtirilgan soliq tizimi va

eksportchi korxonalarga qo'shimcha yordam mexanizmlarini joriy etish foydali bo'ladi.

5. **Kadrlar salohiyatini oshirish.** Xususiylashtirilgan korxonalarda menejer va iqtisodchilar uchun zamonaviy boshqaruv bo'yicha o'quv dasturlari tashkil etish lozim.
6. **Strategik tarmoqlarda davlat va xususiy sektor hamkorligini rivojlantirish.** Energetika, transport va infratuzilma kabi sohalarda davlat ishtirokini to'liq yo'qotmasdan, samarali sheriklik tizimini yo'lga qo'yish maqsadga muvofiq.

Umuman olganda, xususiylashtirish jarayonini to'g'ri boshqarish O'zbekiston iqtisodiyotida barqaror o'sishni ta'minlaydi. Bu nafaqat korxonalar samaradorligini oshiradi, balki yangi ish o'rinlarini yaratadi, investitsiyalar oqimini kuchaytiradi va aholining farovonligini yuksaltiradi. Shu sababli, xususiylashtirishni izchil davom ettirish va uni mikroiqtisodiy nuqtai nazardan doimiy tahlil qilib borish mamlakat iqtisodiy siyosatining muhim yo'nalishi bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Adam Smith. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. London: W. Strahan and T. Cadell, 1776.
2. Joseph E. Stiglitz. Economics of the Public Sector. New York: W.W. Norton & Company, 2015.
3. Milton Friedman va Rose Friedman. Free to Choose: A Personal Statement. New York: Harcourt, 1980.
4. B. Xo'jayev. O'zbekiston iqtisodiyotida xususiylashtirish jarayonining bosqichlari va natijalari. Toshkent: Iqtisodiyot va ta'lim nashriyoti, 2021.
5. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. Rasmiy statistik byulletenlar (2000–2024-yillar). Toshkent, www.stat.uz